

Berlinerapokryfen eller Apocryphon Berolinense/Argentoratense (ApoBA) - tidligere kendt som Frelserens Evangelium (Gospel of the Savior)

Nielsen, Jesper Tang

Published in:
Dansk Teologisk Tidsskrift

Publication date:
2015

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Document license:
[Ikke-specificeret](#)

Citation for published version (APA):
Nielsen, J. T. (2015). Berlinerapokryfen eller Apocryphon Berolinense/Argentoratense (ApoBA) - tidligere kendt som Frelserens Evangelium (Gospel of the Savior). *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 78, 82-112.

Berlinerapokryfen eller Apocryphon Berolinense/Argentoratense (ApoBA)

- tidligere kendt som Frelserens Evangelium (Gospel of
the Savior)

Indledning og oversættelse af tre håndskrifter (P. Berol. 22220, Strasbourg Copte 5-7, Kasr el-Wizz Kodeks)

*Professor mso, ph.d.
Jesper Tang Nielsen*

Abstract: Three manuscripts (P. Berol. 22220, Strasbourg Copte 5-7, Qasr el-Wizz Codex) contain a text that was formerly known as The Gospel of the Savior. This article provides an introduction to and a translation of the three manuscripts. Recent research has raised considerable doubt about the genre and dating of the text. In the first publications it was presented as a second century gospel, but is now seen to belong to Coptic piety literature from the fifth or sixth centuries. Therefore, the article uses the newly suggested name: *Apocryphon Berolinense/Argentoratense*.

Keywords: Gospel of the Savior – Apocryphon Berolinense/Argentoratense – apocryphal literature – Coptic literature

Indledning

Det sker ikke helt sjældent, at der dukker nye gamle skrifter op. Det er heller ikke sjældent, at forståelsen af disse skrifter ændrer sig med tiden. Når det drejer sig om kristne skrifter, er bevægelsen ofte fra en sensationslysten opfattelse af skriftet som en kilde til Jesu egne ord til en mere afdæmpet forståelse af det som vidnesbyrd om en form for kristendom på et tidspunkt i dens tidlige historie.

Det gælder også den tekst, der er blevet kendt under navnet *Gospel of the Savior* eller *Unbekanntes Berliner Evangelium*. Først fik den opmærksomhed fra eksegeter, siden fra patristikere og senest fra kop-

tologer. Dateringen har nemlig ændret sig fra det andet til det femtesjette århundrede, og genren er skiftet fra evangelium til homili.¹

På grund af udviklingen i forskningen er det for nylig blevet foreslået at udskifte navnet med det neutrale *Apocryphon Berolinense/Argentoratense* (ApoBA) efter de steder, hvor manuskripterne opbevares (Suciu 2013). Betegnelsen kan fordanskes til det mundrette *Berlinerapokryfen*. Navneskiftet er resultat af, at forskningen bogstaveligt talt har fået flere brikker til at falde på plads. Det viser sig nemlig, at teksten kendes fra tre forskellige håndskrifter: *Papyrus Berolinensis* 22220, *Strasbourg-fragmenterne* og *Kasr el-Wizz-kodeks*. De to førstnævnte er formentlig varianter af samme tekst, mens den sidste er et kondensat af den.

I det følgende skal de tre håndskrifter præsenteres og oversættes.

Papyrus Berolinensis 22220: Indledning

Fund og manuskript²

Manuskriptet blev “fundet” på det ægyptiske museum i Berlin (Charlottenburg), hvortil det var købt den 20. marts 1967 af den hollandske antikvitetshandler Karl J. Möger for 300 DM og katalogiseret under nummeret 22220. I posen med fragmenter har en ukendt person lagt følgende note: “22220 Fragmente mehrere Pergamum Blätter: neutestamentlicher Apokryphon (angebliche Reden Jesu). Etwa 6 Jh. (alt!). Vorsicht!”. På samme note er tilføjet “Erwerbung nr. 37/(19)67.” Det er reelt alt, hvad der vides om manuskriptets proveniens.³

1. J.L. Hagen. “Ein anderer Kontext für die Berliner und Strassburger ‘Evangelienfragmente.’ Das ‘Evangelium des Erlösers’ und anderer ‘Apostelevangeliën’ in der koptischen Literatur”, *Jesus in apokryphen Evangelienüberlieferungen. Beiträge zu ausserkanonischen Jesusüberlieferungen aus verschiedenen Sprach- und Kulturtraditionen*, red. J. Frey & J. Schröter (WUNT 254, Tübingen: Mohr Siebeck 2010), 339-371; A. Suciu, *Apocryphon Berolinense/Argentoratense (Previously Known as the Gospel of the Savior). Reedition of P. Berol. 22220, Strasbourg Copte 5-7 and Qasr el-Wizz Codex ff. 12v-17r with Introduction and Commentary* (Université Laval: upubliceret ph.d.-afhandling 2013) (tilgængelig online via theses.ulaval.ca, besøgt 12.4.2015)

2. Oplysninger til indledning se C.W. Hedrick & P.A. Mirecki, *Gospel of the Savior. A New Ancient Gospel* (Santa Rosa, CA: Polebridge Press 1999), 1-25; Suciu (2013, 9-26), jf. også J.T. Nielsen, “Getsemane genskrevet – fortolkningen af passionen i Frelserens Evangelium”, *Bibelske genskrivninger*, red. J. Høgenhaven & M. Müller (FBE 17, København: Museum Tusculanums Forlag 2012), 315-340 (317-320).

3. P. Nagel har foreslået, at det stammer fra Det Hvide Kloster. P. Nagel, “Gesprache Jesu mit seinen Jüngern von der Auferstehung” – Zur Herkunft und Da-

I 1991 så Paul A. Mirecki håndskriftet. Han opfattede det som excerpter af en koptisk homili. Først i 1995 blev fragmenterne undersøgt nærmere af Charles W. Hedrick. I 1999 udgav han sammen med Mirecki *editio princeps* (Hedrick & Mirecki 1999).

I alt er der bevaret 34 fragmenter, som trods den tekniske betegnelse *Papyrus* Berol. 22220 er af pergament. Blandt fragmenterne er der tre dobbeltsider (en dobbeltside er lig med to sider; en side er lig med to tekstsider, nemlig for- og bagside) og to enkeltsider, hvortil kommer 29 mindre fragmenter. På siderne 99, 100, 107 og 108 er sidetallet bevaret.

Siderne er ca. 19,6 cm i bredden og 24,9 cm i højden. De er beskrevet på begge sider i to kolonner. Topmargin er ca. 2,4 cm, bundmargin ca. 4,4 cm og begge sidemarginer er ca. 2 cm. Der er mellem 1,0 og 1,8 cm mellem kolonnerne. Hver kolonne har 32 linjer, og hver linje indeholder mellem 10 og 13 bogstaver, almindeligvis 11-12. Sproget er sahidisk koptisk, som er skrevet både korrekt og elegant.

Palæografiske undersøgelser har ikke resulteret i et entydigt svar på manuskriptets alder. Forslagene varierer fra senest det syvende århundrede⁴ til slutningen af det syvende eller begyndelse af det otte århundrede (Suciu 2013, 18).

Førsteudgiverne fandt, at fragmenterne stammede fra tre forskellige fascikler (en samling af fire dobbeltsider, dvs. i alt seksten tekstsider), men konkluderede, at mindst tre andre fascikler var gået tabt. I alt havde teksten været på mindst 30 sider, som i hvert fald har indbefattet siderne 91-114. Men det havde sikkert været længere, da hverken indledning eller afslutning er bevaret.

Førsteudgaven blev udsat for hård kritik af Stephen Emmel, da denne i en artikel i 2002 påviste, at udgiverne næsten konsekvent havde forvekslet pergamentstykkernes yder- og indersider (Hårside/kødside).⁵ På grundlag af denne og andre iagttagelser kunne Emmel vise, at fragmenterne stammede fra én fascikel, hvoraf der findes fragmenter fra syv af dobbeltsiderne, dvs. i alt fjorten tekstsider, nemlig side 97-110. Samlingen har således været det syvende i kodeksen (seks fascikler à seksten tekstsider = 96 sider). Almindeligvis bestod en koptisk kodeks af otte fascikler à hver seksten tekstsider = 128 sider. Den

tierung des 'Unbekannten Berliner Evangeliums'", *ZNW* 94 (2003), 215-257 (239). Imod dette taler, at ingen andre af Karl J. Mögers manuskripter stammer fra Det Hvide Kloster (Suciu 2013, 13).

4. H.-M. Schenke, "Das sogenannte 'Unbekannte Berliner Evangelium' (UBE)", *ZAC* 2 (1998), 200; jf. Hedrick & Mirecki 1999, 15.

5. S. Emmel, "The Recently Published Gospel of the Savior ('Unbekanntes Berliner Evangelium'). Righting the Order of Pages and Events", *HTR* 95 (2002a), 45-72.

overleverede tekst tilhører altså sidste del af kodeksen, hvilket svarer til handlingen, der tilhører passionshistorien. Hvis kodeksen kun har indeholdt ét skrift, hvad der dog ikke nødvendigvis er sandsynligt (jf. Hagen 2010, 366), vil dette ifølge Emmels udregninger i omfang svare til Matthæus- eller Lukasevangeliet (Emmel 2002a, 49 note 19). Det lykkedes endvidere Emmel at placere enkelte mindre fragmenter (Frag. 5, 7, 11 og 23) i teksten.

Forhold til andre manuskripter

I et såkaldt prolegomena til en ny udgave af Strasbourg-fragmenterne argumenterer Emmel for, at de indeholder samme tekst som P. Berol. 22220.⁶ Parallellerne mellem de to manuskripter blev ganske vist noteret allerede i de første publikationer (Schenke 1998, 207; Hedrick & Mirecki 1999, 23f), men Emmel påviser ordrette overensstemmelser (Kopt. 7, frag. 2, 3, 4, 6 og P. Berol. 22220 109,42 – 110,2 og 110,37 – 111,1) og konkluderer, at der er tale om to bevidnelser af samme tekst (Emmel 2002b). Selv om ikke alle detaljer er identiske i de to manuskripter, er ligheden stor nok til at opfatte forskellene som tekstvarianter.

Endnu en tekst er forbundet med de to andre. Et tekstfund fra den ægyptiske klosterruin *Kasr al-Wizz* indeholder et koptisk manuskript med to tekster: dels en samtale med disciplene fire dage før korsfæstelsen, dels et amen-responsorium med fire danse om korset. Den sidste tekst har så klare lighedspunkter med såvel P. Berol. 22220 som Strasbourg-fragmenterne, at Emmel betragter dele af den som excerpter fra den tekst, som er bevidnet i de to andre manuskripter (Emmel 2003, 27f). Således underbygger *Kasr el-Wizz*-teksten tesen om de to andre manuskripters sammenhæng og kan også bidrage til rekonstruktionen af dem.⁷

Udgivelser og oversættelser

Den første oversættelse af skriftet var tysk og udkom året før førsteudgaven (Schenke 1998). Den engelske oversættelse kom i *editio princeps* (Hedrick & Mirecki 1999). Emmels korrektion af førsteud-

6. S. Emmel, "Unbekanntes Berliner Evangelium = The Strasbourg Coptic Gospel: Prolegomena to a New Edition of the Strassbourg Fragments", *For the Children, Perfect Instruction. Studies in Honor of Hans-Martin Schenke on the Occasion of the Berliner Arbeitskreis für koptisch-gnostische Schriften's Thirtieth Year*, red. H.-G. Bethge et al. (Nag Hammadi & Manichean Studies 54, Leiden: E.J. Brill 2002b), 353-374; jf. S. Emmel, "Preliminary Reedition and Translation of the *Gospel of the Savior*: New Light on the *Strasbourg Coptic Gospel* and the *Stauros-Text* from Nubia", *Apocrypha* 14 (2003), 9-53.

7. S. Emmel, "Ein altes Evangelium der Apostel taucht in Fragmenten aus Ägypten und Nubien auf", *ZAC* 9 (2005), 85-99 (89-93).

gaven indeholdt en engelsk oversættelse og et forslag til alternativ paginering og en versinddeling (Emmel 2002a). En revideret version af oversættelsen og den rekonstruerede tekst udgav han året efter (Emmel 2003). Den har slået igennem som standardversionen i de fleste forskningssammenhænge.⁸ Suciu har nu etableret en ny tekst (Suciu 2013, 133-152), der ofte følger Emmel.

Den hidtil eneste danske oversættelse kom allerede i 2001 og bruger førsteudgavens tekst.⁹ Med undtagelse af Schenkes oversættelse fra 1998 og førsteudgavens egen benytter alle andre oversættelser Emmels tekst.

Nedenstående oversættelse er på grundlag af Emmels tekst, men bruger ikke hans versinddeling, overskrifter eller inddeling i afsnit. De uplacerede fragmenter dog på grundlag af *editio princeps*. Fragmenternes betegnelse følger Emmels korrektion af førsteudgaven.

Strasbourg-fragmenterne: Indledning

Fund og manuskript

Papyrusfragmenterne, der er kendt som "The Strasbourg Gospel Fragments" eller "The Strasbourg Coptic Papyrus" eller lignende, blev indkøbt til universitetsbiblioteket i Strasbourg i 1899 af Wilhelm Spiegelberg og Richard Reitzenstein under en rejse i Ægypten. Der vides ikke noget om deres herkomst. De befinder sig stadig på Bibliothèque Nationale et Universitaire de Strasbourg.

Skriftet består af i alt 13 papyrusfragmenter. De opbevares i dag i fem glasrammer under numrene Copte 4, 5, 6, 7, 7a. Det er formentligt resultatet af Carl Schmidts barske anmeldelse af førsteudgaven.¹⁰ I den hedder fragmenterne Kopt. 5, Kopt. 6, Kopt. 7, frag. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11. Gennem undersøgelser af papyrussens fiberstruktur lykkedes det Schmidt at placere flere af de fragmenter i sammenhæng, som i førsteudgaven blev anset for at være uforbundne. Han forbandt Kopt. 7, frag. 7 og 10 med Kopt. 6; Kopt. 7, frag. 2, 3,

8. Jf. dog C.W. Hedrick, "Caveats to a 'Righted Order' of the Gospel of the Savior", *HTR* 96 (2003), 229-238.

9. S. Giversen, *Oldkristne tekster I-II. De apostolske Fædre. Frelserens Evangelium. Spredte Jesusord*, (Herning: Poul Kristensens Forlag 2001).

10. Førsteudgaven: A. Jacoby, *Ein neues Evangelienfragment*, Strasbourg: Karl J. Trübner 1900. Carl Schmidt anmeldte den i *Göttingische gelehrte Anzeigen* 162 (1900), 481-506. Om den ophedede debat i forbindelse med førsteudgaven, se Emmel (2002b, 354-360).

4 og 6 med Kopt. 5. Uplaceret er stadig Kopt. 7, frag. 1, 5, 8 og 11. Schmidt mener, at frag. 1 og 11 stammer fra hver sin side, som ikke er Kopt. 5, 6 eller 7, mens frag. 8 kan tilhøre Kopt. 6. Frag. 5 er formentlig også fra en selvstændig side (Schmidt 1900, 486).¹¹ Således er i alt fem sider bevidnet. På den baggrund er stykkerne blevet lagt i den korrekte orden i glasrammerne. Det vil sige, at den nye placering svarer til førsteudgavens på følgende måde: Copte 4 = Kopt. 7, frag. 1, 11; Copte 5 = Kopt. 5 + Kopt. 7, frag. 9; Copte 6 = Kopt. 6 + Kopt. 7, frag. 7, 8, 10; Copte 7 = Kopt. 7, frag. 2, 3, 4, 6; Copte 7a = Kopt. 7, frag. 5. Da teksten endnu kun er udgivet i *editio princeps* anvendes i det følgende dennes betegnelser.

Det største fragment er Kopt. 5, som er 21 x 11 cm. Det har spor af 24 linjer tekst skrevet i en enkelt kolonne. Formentlig har hver side haft omtrent 40 linjer. I så fald har kodeksen været 36 x 16 cm, hvor der har været ca. 2,5 margin rundt om teksten på hver side. Dette format tyder på en relativt gammelt kodeks, hvorfor en datering i 4.-5. århundrede er foreslået (Emmel 2002b, 369f).¹²

Det er Emmels fortjeneste at have rekonstrueret Kopt. 7 på grundlag af P. Berol. 22220, så det nu er muligt at læse tre af de fem papyrusblade (Kopt. 5-7) (Emmel 2002b, 364-366). Siderne er beskrevet på for- og bagside. Der er således seks læsbare tekstsider i alt. Kopt. 6 er pagineret 157/158. Siderne Kopt. 7 og 5 synes at følge hinanden.¹³

Normalt har man anset rækkefølgen Kopt. 7 – Kopt. 5 – Kopt. 6 for sandsynlig. Hvis det er korrekt, og man opfatter P. Berol. 22220 som samme tekst, opstår det forhold, at "apostel-investituren" (P. Berol. 22220, s. 101; Kopt. 6) enten finder sted på to forskellige steder i de to manuskripter eller sker to gange i teksten (jf. Nagel 2003, 221f). Af den grund foretrækker Suciu rækkefølgen Kopt. 6 – Kopt. 7 – Kopt. 5 (Suciu 2013, 50f). Hagen mener imidlertid, at manuskriptet kan have indeholdt to episoder, hvor apostlene ikklædes kraft (Ha-

11. Schmidts resultater er efterfølgende blevet bekræftet af Emmel (2002b, 361-367). Kun Schmidts placering af Kopt. 7, frag. 10 i sammenhæng med Kopt. 6 er formentlig forkert (Suciu 2013, 28).

12. Således også Schmidt (1900), 483. Jacoby foreslår 5.-6. århundrede (Jacoby 1900, 3). Suciu udelukker 4. århundrede, men mener, at det er blevet til før 600 (Suciu 2013, 30).

13. Ifølge Emmel rummer Kopt. 5 en Getsemanescene, mens Kopt. 6 tilsyneladende er en åbenbaringsscene. Ud fra sammenligninger med P. Berol. 22220 har Emmel beregnet, at det svarer til, at Kopt. 7 og 5 omtrent er siderne 121/122 og 123/124 i kodeksen. Dermed skulle også dette manuskript have omtrent samme længde som Matthæus- eller Lukasevangeliet (Emmel 2002b, 367f). Argumentet forekommer ikke tvingende. Indholder af Kopt. 6 minder om P. Berol. 22220 s. 101 coll. i, der går forud for de steder, hvor der er ordret sammenfald med Strasbourg-fragmenterne. Kopt. 6 kan derfor meget vel være før i teksten end Kopt. 7 og 5.

gen 2010, 366). På grund af sidenummereringen må man endvidere slutte, at teksten næppe var den eneste i de to kodekser (Suciu 2013, 50f; jf. Hagen 2010, 366).

Udgaver og oversættelser

Førsteudgaven blev publiceret i 1900 af Adolf Jacoby. Som nævnt kunne Schmidt placere de fleste fragmenter, der ikke var placeret i førsteudgaven. Således var Jacobys udgave allerede ved udgivelsen forældet.¹⁴ På trods af titlen på Emmels artikel fra 2002 er der endnu ikke udgivet en egentlig kritisk udgave af skriftet. Sucius tekst beror på Schmidts og Emmels arbejde og er den bedste tilgængelige udgave (Suciu 2013, 153-156). I den er Kopt. 7, frag. 1, 5, 8, 10 og 11, som kun rummer enkelte bogstaver eller stavelser, ikke placeret. Oversættelsen følger denne tekst.

Den tysksprogede oversættelse i førsteudgaven af *Neutestamentliche Apokryphen* fra 1904 brugte Schmidts rekonstruktion. På grund af den oversættelse er det almindeligt også for andre oversættelser at acceptere hans forslag, som regel uden at anvende manuskriptet selv (Emmel 2002b, 360). Strasbour-fragmenterne er ikke tidligere oversat til dansk.

Kasr el-Wizz-teksten: Indledning

*Fund og manuskript*¹⁵

Manuskriptet blev fundet i vinteren 1965 i klosteret i *Kasr el-Wizz* i Ægypten få kilometer fra grænsen til det nuværende Sudan og blot en halv times gang fra bispesædet i Faras. Fundet skete ved udgravninger forud for etableringen af Nassersøen. I dag er fundstedet følgelig under vand. Klosteret blev bygget 850-950 og ødelagt under Scham ad-Din Turan Schahs felttog efter 1170. Munkene kan dog have forladt klosteret før da. Kodeksen blev fundet i en munkecelle med fire sengepladser. I dag findes den i Det Koptiske Museum i Aswan under Inventar Nr. 6566.

Den velbevarede kodeks er lavet af pergament og består af 17 sider, dvs. 34 tekstsider à ca. 10 x 16,7 cm. Siderne er upaginerede. 31 af de

14. E. Revillout, *Les apocryphes coptes. Vol. 1: Les évangiles des douze apôtres et de saint Barthélemy* (PO 2.2, Paris 1904), 43-45, tog dog ikke notits af Schmidts bemærkninger.

15. Oplysninger i indledning er fra P. Hubai, *Koptische Apokryphen aus Nubien. Der Kasr el-Wizz Kodex* (TU 163, Berlin/New York: Walter de Gruyter 2009), 1-49.

34 sider er beskrevet med koptisk tekst. Den første side er tom, mens den anden og den sidste side hver er udsmykket med et stort kors. Flere sider har enkelte udsmykninger.¹⁶

Kodeksen er sammensat af en enkeltside (s. 1-2), tre fascikler bestående af hver to dobbeltsider (= otte tekstsider), der er lagt inden i hinanden (s. 3-10; 11-18; 19-26). Herefter følger en enkelt dobbeltside (s. 27-30) og til sidst to enkeltsider. Den lidt tilfældige konstruktion af kodeksen tyder på, at det ikke er blevet sammensat, før det er blevet beskrevet. Snarere er har skriveren benyttet færdige fascikler, som siden er blevet syet sammen. Hvorfor han er begyndt med en enkeltside og har sluttet af med en dobbeltside og to enkeltsider, er dog vanskeligt at forklare.

Kodeksen har været indbundet, men indbindingen er ikke bevaret. Tilsyneladende har man fundet (læder)bindet mere værdifuldt end siderne og har derfor valgt kun at medtage det, da man forlod klosteret.

Manuskriptet rummer et præskript (3,1-4,5) og to tekster (4,6-23,6 og 24,1-33,13). De tre dele er tydeligt adskilt af vandrette mønstre af streger og krydser. Første tekst ender midt på s. 23. På s. 24 begynder den anden tekst. Indholdsmæssigt er teksterne ikke forbundne. Alle dele er skrevet af samme person. I den første tekst er der gennemsnitligt 10,04 linje pr. side med gennemsnitligt 11,18 bogstaver pr. linje. I anden tekst er der i gennemsnit 12,4 linjer pr. side med 13,14 bogstaver pr. linje. Bundmarginen er påfaldende større end topmarginen i begge dele af skriftet. Ved første tekst er størrelsesforholdet 2,5:1; ved anden tekst 2:1.

Teksten er let læselig, men ikke meget pertentligt skrevet. Stregerne, der skal markere margin og dermed hjælpe skriveren, er ofte skæve og har måttet rettes. Der er flere korrekturrettelser i manuskriptet og et enkelt sted (s. 22) er en fejl blevet streget ud af skriveren.

Palæografiske undersøgelser daterer manuskriptet mod slutningen af det først årtusinde, hvilket selvsagt kun udgør den absolutte *terminus ad quem* for deres oprindelse. En absolut *terminus a quo* er oversættelsen af Det Nye Testamente til sahidisk, dvs. o. 300. Skriftet benytter sig nemlig utvivlsomt af denne version af evangeliene. På grund af korsets centrale rolle i skrifterne mener Hubai desuden, at legenden om Helenas fund af korset, som stammer fra anden halvdel af det fjerde århundrede, må have været i omløb. Det svarer til, at ideen om et lyskors opstår i samme periode (Hubai 2009, 111). Festen for fundet af korset blev almindelig i det femte-sjette århundrede. Dogmatiske formler (21,9-22,2) svarer endvidere til udsagn hos

16. Se de fine fotografiske gengivelser i Hubai 2009.

kirkefædre fra det fjerde-femte århundrede. Sandsynligvis stammer teksterne altså fra Ægypten i tidsrummet slutningen af fjerde til sjette århundrede. Eneste alternative oprindelsessted er Nubien, hvorfra den nubiske stauros-tekst stammer (se nedenfor). Det forekommer dog usandsynligt, da de i så fald ville være meget senere end sjette århundrede, hvilket den frie omgang med traditionen, herunder ikke mindst den dansende Jesus, synes at modsige.

Forhold til andre skrifter

Manuskriptets to dele består af en samtale med disciplene fire dage før korsfæstelsen og et amen-responsorium med fire danse om korset. Tekstens første del blev hurtigt identificeret med den såkaldte stauros-tekst, der havde været kendt i en oldnubisk version siden begyndelsen af det tyvende århundrede.¹⁷ Teksternes første halvdele svarer både i indhold og omfang til hinanden. Anden halvdel af den oldnubiske tekst (s. 18-32) har derimod intet modstykke i hverken *Kasr el-Wizz*-teksten eller i fragmenterne fra Berlin og Strasbourg (Emmel 2005, 86f). Derimod har anden del af *Kasr el-Wizz*-teksten så klare ligheds-punkter med såvel P. Berol. 22220 som Strasbourg-fragmenterne, at den kan betragtes som excerpter af samme tekst, som er bevidnet i de to andre håndskrifter (Emmel 2003, 27f).¹⁸

Udgave og oversættelse

Førsteudgaven kom i 2009 (Hubai 2009). Suciu har lavet en tekst til skriftets anden del (Suciu 2013, 157-160). Den adskiller sig meget lidt fra førsteudgaven.

Teksten er oversat til tysk i førsteudgaven og for anden dels vedkommende til engelsk af Suciu (Suciu 2013, 170f). Den er ikke tidligere oversat til dansk. Oversættelsen beror på Hubais tekst.

17. G.M. Browne, "Griffith's Stauros-Text", *Studia Papyrologica* 22 (1983), 75-119.

18. Emmel foreslog endvidere, at den første del af den oldnubiske stauros-tekst kunne være afslutningen på teksten, idet den indeholder en samtale mellem den opstandne frelser og disciplene fyrré dage før himmelfarten, hvor frelseren dels svarer på spørgsmål om sin optræden ved den endelige dom, dels sender disciple ud for at forkynde (Emmel 2003, 28.44-46). Ifølge deltagerne ved sessionen "Christian Apocrypha" (SBL Annual Meeting, San Francisco, 21.11.2011) har Emmel ikke længere denne opfattelse.

Papyrus Berolinensis 22220: Oversættelse¹⁹

Frelserens samtale med apostlene

(s. 97²⁰) [l. 1-9 er ulæselige] for (*gar*) himlenes rige [...] ved herligheden [...] med himlenes rige på jeres højre hånd. Velsignet være han som vil spise med mig i himlenes rige.²¹ I er jordens salt²² og I er lygten (*lampas*), som giver lys til verden (*kosmos*).²³ Sov ikke og blund heller ikke (*oude*), førend I har iklædt jer²⁴ rigets klæder (*enduma*),²⁵ som jeg har købt²⁶ med druens blod.

Andreas svarede og sagde: Min herre [l. 32b-56 mangler]

Hvis jeg har helbredt (*therapeuein*) dem, der hører verden (*kosmos*) til, er det også passende for mig at gå ned til dødsriget for de andres skyld, som er bundet på det sted.²⁷ Nu altså det, der er passende [...]

19. I denne og de følgende oversættelser er der tilstræbt en vis læsevenlighed, derfor er der kun brugt tegnet [...], når der mangler enkelte ord. Rekonstruktioner er ikke angivet, men følger de nævnte tekstgrundlag. Overskrifter, afsnit og linjeskift er mine. I alle tekster anvendes konsekvent følgende græske ord: *sôtêr* (frelseren), *stauros* eller et tilsvarende nomen sacrum (kors), *amên* (amen), *ô* (o). De er derfor ikke angivet i oversættelserne.

20. Frag. 3F. I førsteudgaven angivet som Frag. 3H (Hedrick & Mirecki 1999, 133).

21. Jf. Luk 14,15. Jf. traditionerne om et eskatologisk måltidsfællesskab (Matt 8,11; 26,29; Luk 13,29; 22,30). Denne forestilling er også almindelig i koptiske apostel-memoires (Suciu 2013, 174f). Se nedenfor om denne genre. Ang. himlenes rige sammenlign Matt 8,11 med Luk 13,29.

22. Matt 5,13a.

23. Jf. Matt 5,14a; jf. Thom 24.

24. Jf. Matt 26,36-46 parr.

25. Jf. den almindelige apokalyptiske forestilling om en særlig himmelsk klædning, der erstatter den kødelige jordiske (fx 1 En 62:15; 2 En 22,8; jf. ActThom 112-113). I Johannes Åbenbaring iklædes martyrerne en særlig klædning (6,11).

26. U.-K. Plisch og H.-M. Schenke foretager en "semantisk" rettelse til "vaske". U.-K. Plisch, "Zu einigen Einleitungsfragen des Unbekannten Berliner Evangeliums (UBE)", *ZAC* 9 (2005), 64-84 (74f;). Jf. H.-M. Schenkes oversættelse i *Antike christliche Apokryphen in deutscher Übersetzung. I. Band: Evangelium und Verwandtes*, red. C. Marksches & J. Schröter (Tübingen: Mohr Siebeck 2012 (= 7. udg. af E. Hennecke & W. Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*)), 1282 med n. 16. Dermed skulle udtrykket referere til forestillingen i Gen 49,11b; jf. Dt 32,14b; Sir 39,26b; 50,15a., jf. også kombinationen af "pagtens blod" og "vinens frugt" i nadverberetningerne (Matt 26,28-29 parr.). En beslægtet forestilling findes i Åb 7,14. I manuskriptet læses imidlertid tydeligt det koptiske ord for "købe", der adskiller sig fra "vaske" ved et enkelt bogstav. Suciu antager et koptisk ordspil mellem købe/vaske, som skulle alludere til både Gen 49,11 og Åb 5,9 (Suciu 2013, 177).

27. Jf. 1 Pet 3,19; 4,6. Forestillingen om nedfarten til dødsriget for at forkynde for de døde er almindelig i den tidligste kristendom (fx PetEv 10(41-42); IgnMag 9,2; Ascjes 10,7-16; ActThom 10; BarthBog 6,1-7,4). Henvisningerne til Bartholomæus'

(s. 98²⁸) [l. 1-23 mangler] alting med sikkerhed. Jeg vil selv åbenbare for jer med glæde. For jeg ved, at I kan gøre alting med glæde. For mennesket er frit (*autexousios*) [l. 32-38 mangler] frit (*autexousios*) [...] herske over jer. Nu altså, mens (*hoson*) I er i legemet (*sôma*), skal I ikke lade materien (*hylê*) herske over jer.²⁹ Rejs jer, lad os gå fra dette sted. For (*gar*) han, der vil forråde (*paradidonai*) mig, er kommet nær.³⁰ Og I vil alle flygte og blive forargede (*skandalizein*) på grund af mig.³¹ I vil alle flygte og lade mig alene.³² Men jeg er ikke alene, men min fader er med mig.³³ Jeg og min fader vi er en eneste.³⁴ For det er skrevet: "Jeg vil slå hyrden, og (s. 99³⁵) fåreflokken vil spredes."³⁶ Jeg er altså den gode hyrde.³⁷ Jeg vil give mit liv (*psykê*) for jer.³⁸ Også I giver jeres liv (*psykê*) for jeres venner for at være min fader til behag.³⁹ For der er ikke et større bud (*entolê*) end dette, at jeg skal give mit liv (*psykê*) for mennesker.⁴⁰ Derfor elsker min fader mig.⁴¹ For jeg har fuldendt hans vilje.⁴² For jeg er gud, og jeg blev menneske,⁴³ fordi [l. 20b-32 er ulæselige]

[...] efter hvor lang tid, eller (*ê*) hvis ikke, vil du så huske os, sende bud efter os, bringe os ud af verden (*kosmos*), så vi kommer til dig.⁴⁴ [l. 8b-32 mangler]

Bog følger H.-M. Schenkes oversættelse i *Antike christliche Apokryphen*, 860-885. Forestillingen om nedfarten kan være influeret af jødiske traditioner om vogternes underjordiske fangenskab (1 Hen 10,12-14). I de koptiske apostel-memoires er det tillige en almindelig forestilling (Suciu 2013, 180f).

28. Frag. 3H. I førsteudgaven angivet som Frag. 3F (Hedrick & Mirecki 1999, 132).

29. Forestillingen om ikke at lade sig beherske af det kødelige er almindelig i gnostiske tekster (Hedrick & Mirecki 1999, 92), men findes også i koptiske apostel-memoires (Suciu 2013, 181f).

30. Matt 26,46; Mk 14,42; Joh 14,31. Om brugen af særligt Johannes-, men også Mætthæusevangeliet, se T. Nagel, "Das 'Unbekannte Berliner Evangelium' und das Johannesevangelium", *ZNW* 93 (2002), 251-267.

31. Matt 26,31; Mk 14,27.

32. Joh 16,32a.

33. Joh 16,32b.

34. Jf. Joh 10,30.

35. Frag. 2H (A). I førsteudgaven angivet som Frag. 2F (B) (Hedrick & Mirecki 1999, 129). Sidetallet er bevaret i manuskriptet.

36. Matt 26,31; jf. Zak 13,7.

37. Joh 10,11.14.

38. Jf. Joh 10,11.

39. Jf. Joh 15,13.

40. Joh 15,13; 10,18; jf. Mark 12,31.

41. Joh 10,17.

42. Jf. Joh 4,34; 5,30; 6,38; 19,30.

43. Jf. Joh 1,1-18; Fil 2,6-11.

44. Jf. Joh 17,14-16.

(s. 100⁴⁵) [...] frelseren. Han sagde til os: O mine hellige lemmer (*melos*),⁴⁶ min velsignede sæd (*sperma*),⁴⁷ rejs jer [l. 7-8a er ulæselig] bede⁴⁸ [l. 9-32 mangler]

*Åbenbaring i Getsemanepå Oliebjerget*⁴⁹

[...] på bjerget.⁵⁰ Vi blev også som åndelige (*pneuma*) legemer (*sôma*).⁵¹ Vores øjne blev åbnet til alle sider. Alting blev åbenbaret for os. Vi så himlene åbne sig en efter en. De, der vogter portene (*pylê*), var forvirrede.⁵² Englene (*angelos*) var bange. De flygtede hid og did. De troede, de alle ville blive udslettet. Vi så vores frelser, idet han gennemtrængte alle himlene.⁵³ Hans fod stod fast på bjerget hos os, mens hans hoved gennemborede den syvende himmel.⁵⁴ [l. 57-64 mangler]

(s. 101⁵⁵) fra alle himlene. Da (*tote*) blev denne verden (*kosmos*) som mørke for os, apostlene (*apostolos*).⁵⁶ Vi blev som dem, der er i de dø-

45. Frag. 2F (A). I førsteudgaven angivet som Frag. 2H (A) (Hedrick & Mirecki 1999, 132). Sidetallet er bevaret i manuskriptet.

46. Udtrykket "hellige lemmer" findes også på s. 107 og på Frag. 9F, samt i *Kasr el-Wizz*-teksten s. 24 og 28. Jf. Rom 12,5; 1 Kor 6,15; 12,27; Efes 5,30; IgnEfes 4,2; Trall 11,2. Ingen af disse steder findes udtrykket ordret. Det gør det kun i en sen koptisk tilføjelse til ApocPaul, mens tiltalen er almindelig i de koptiske apostel-memoires (Suciu 2013, 104-115.186f). Ifølge E. Yingling bruges udtrykket "as an invocation for the members of the Savior to assemble bodily form, and as a ritual cue for the disciples to draw near in the circle formation." E. Yingling, "Singing with the Savior: Reconstructing the Ritual Ring Dance in the *Gospel of the Savior*", *Apocrypha* 24 (2013), 255-279 (273). På s. 107 er situationen tydeligvis dans, mens den her er bøn. I begge tilfælde er en slags liturgisk tiltale velanbragt.

47. Udtrykket "velsignet sæd" er ikke almindeligt. Det findes i Es 61,9; 65,23 (LXX). Jf. også brugen af *sperma* i 1 Joh 3,9.

48. Jf. Matt 26,41; Mark 14,38.

49. Jf. J. Frey, "Leidenskampf und Himmelsreise. Das Berliner Evangelien-Fragment (Papyrus Berolinensis 22220) und die Gethsemane-Tradition", *BZ* 46 (2002), 71-96.

50. Jf. Matt 26,30 parr. Begge de nævnte tekster fra *Kasr el-Wizz* foregår på Oliebjerget (4,11f; 24,3).

51. Jf. 1 Kor 15,44. Forestillingen, at kun den åndelige kan erkende det åndelige, findes i 1 Kor 2,10-16; jf. FilEv 58,3-10; 61,20-35; 76,22-35; 78,25-79,13.

52. Jf. 1 En 1,4; Zost 4,25-31.

53. I Petersevangeliet når den opstandne Kristus' hoved op over himlen (PetEv 10(40)); i Johannesakterne når det himlen (ActJoh 90).

54. Teksten "Hans fod stod fast på bjerget hos os, mens hans hoved gennemborede den syvende himmel" er rekonstrueret ved hjælp af BarthBog 18,1 (Emmel 2002a, 54). Der er også en næsten ordret parallel i et uudgivet manuskript om Kristi passion, der tilskrives Cyril af Jerusalem (Hagen 2010, 363).

55. Frag. 1F (A). I førsteudgaven pagineret som 113, Frag. 1H (B) (Hedrick & Mirecki 1999, 127).

56. Jf. AscJes 8,21.

delige æoner (*aiôn*)⁵⁷, vores øjne gennemtrængte alle himlene, vores apostolats (*-apostolos*) kraft var over os,⁵⁸ og vi så vores frelser, da han nåede den syvende himmel [l. 16b-22 mangler]

Himlene var forvirrede. Englene (*angelos*) og ærkeenglene (*archangelos*) kastede sig ned på deres ansigter. Keruberne (*cheroubim*) kastede sig ned for hans [...] Seraferne (*serafim*) lagde deres vinger ned. Englene (*angelos*), som er uden for faderens forhæng (*katapetasma*), sang hymner (*hymneuein*).⁵⁹ De ældste (*prebyteros*), som sad på deres troner (*thronos*), kastede deres kroner ned foran faderens trone (*thronos*).⁶⁰ Alle de hellige fik en kjortel (*stolê*),⁶¹ og efter de havde taget den på, kastede sønnen sig ned sin faders fødder⁶² [l. 47-52 mangler]

Frelserens bøn til faderen

[...] så hvorfor græder du og er sorgfuld,⁶³ så (*hôte*) hele engleskaren (*angelikos*) er forvirret?

Han svarede således:⁶⁴ [l. 59b-64 er ulæselige]

(s. 102⁶⁵) [l. 1-2a er ulæselige] jeg er meget sorgfuld [...] dræbe [...] ved folket (*laos*) Israel.⁶⁶ O, min fader, hvis det er muligt, lad dette bæger gå mig forbi.⁶⁷ Lad dem [...] ved et andet [...] De, der gør [...] hvis de [...] Israel (l. 14-20 mangler). [...] for at frelsen skal komme til hele verden (*kosmos*).

Så (*tote*) knælede⁶⁸ sønnen atter for sin faders fødder og sagde følgende:⁶⁹ O min fader, [l. 28b-32a er ulæselige] jeg vil dø med glæde og udgyde mit blod for menneskeslægten (*genos*). Men (*alla*) jeg

57. At en åbenbaringsmodtager forvandles i løbet af himmelfarten findes andre steder, fx Zost 5,15-17.

58. Jf. Strasbourg-fragmenterne Kopt. 6 + 7, frag. 7 (verso), hvor der dog ikke er ordret overensstemmelse (Emmel 2002a, 65).

59. Jf. Åb 4,10f; 5,8-10; 7,11f; 11,16-18; 14,3.

60. Åb 4,4.10.

61. Jf. Åb 6,11; FilEv 57,19-22.

62. Jf. Matth 26,39 parr.

63. Jf. Matt 26,37f parr.; Heb 5,7; jf. C. Clivaz, "Hebrews 5.7, Jesus' Prayer on the Mount of Olives and Jewish Christianity", *A Cloud of Witnesses. The Theology of Hebrews in its Ancient Contexts*, red. R. Bauckham, T. Hart & N. MacDonald (New York: T&T Clark 2008), 187-209.

64. Matt 26,36-46 parr.

65. Frag. 1H (A). I førsteudgaven pagineret som 114, frag. 1F (A) (Hedrick & Mirecki 1999, 124).

66. Denne tolkning, at Jesus beder om ikke at blive dræbt af jøderne, fordi han forudså deres straf, nævnes også af Origenes (*Contra Celsum* 2,25; *Comm.Matth. Sem.* 92), Frey 2002, 93. Ifølge Clivaz (2008, 197) er den også kendt af Hieronymus (*Comm.Matth.* 26,39) og Epiphanius (*Panarion. Contra Arianos* 60,5).

67. Matt 26,39b.

68. Luk 22,41.

69. Jf. Matt 26,42 parr.

græder meget på grund af mine elskede, som er Abraham og Isak og Jakob, for at de skal stå op på dommens dag.⁷⁰ Jeg skal sidde på tronen (*thronos*) og dømme verden (*kosmos*).⁷¹ De vil sige til mig, at⁷² [l. 49-56a mangler] for herligheden, som blev givet til mig på jorden.⁷³ O fader, hvis det er muligt, lad dette bæger gå mig forbi.⁷⁴

Faderen svarede ham for anden gang: O min søn, du (s. 103⁷⁵) [l. 1-28 mangler]

Sønneren svarede for tredje gang: O fader, hvis [l. 1-32 mangler]

(s. 104⁷⁶) [l. 1-6a mangler] han fuldendte tjenesten (*leitourgia*), indtil han gik til dem.

Freiserens samtale med apostlene

(s. 105⁷⁷) [...] ud [...] alle [...] i [...] [l. 4-27 mangler] profet (*prop-hêtês*).

Freiseren sagde til os: Der er intet lod (*klêros*), som vil overgå jeres, ej heller (*oude*) er der en herlighed, som er mere ophøjet end jeres [l. 32b-61 mangler]

Træet af [...] Træet af [...] Træet af [...] Træet [...] (s. 106⁷⁸) Træet af styrke. Træet af syndstilgivelse.⁷⁹ [...] kongeriget [...] medmindre (*ei mêti*) [...] konge [...] [l. 6-28 mangler] skygge [...] O helhed [...] af god (*agathon*) [...] O [l. 36-52a mangler] kors [l. 54-60a mangler] tre dage vil jeg tage jer til himmelen med mig og lære jer de ting, som det er jeres ønske (*epithymein*) (s. 107⁸⁰) at se. Bliv altså ikke forvirrede, når I ser mig.

70. Jf. det hebraiske idiom "at kunne stå op foran Herren" som udtryk for at være ham velbehagelig, fx Ps 24,3-6.

71. Jf. Matt 8,11f.

72. Jf. Matt 7,22; 25,37.

73. Joh 17,4-5.22.

74. Jf. Matt 26,39b.

75. Frag. 4H (B). I førsteudgaven pagineret som 115, Frag. 4F (B) (Hedrick & Mirecki 1999, 135).

76. Frag. 4F (B). I førsteudgaven angivet som Frag. 4H (A) (Hedrick & Mirecki 1999, 136).

77. Frag. 8 + 4F (B). I førsteudgaven pagineret som 121, Frag. 8 + 4H (B) (Hedrick & Mirecki 1999, 137).

78. Frag. 8 + 4H (A) I førsteudgaven pagineret som 122, Frag. 8 + 4F (A) (Hedrick & Mirecki 1999, 134).

79. "Træet af syndstilgivelse" er rekonstrueret ud fra en parallel i Ps-Theophilos af Alexandrias *Sermo de Croce et Latrone*, A. Suci, "Ps.-Theophili Alexandrine *Sermo de Croce et Latrone* (CPG 2622): Edition of Pierpont Morgan M595 with Parallels and Translation", *ZAC* 16 (2012), 181-225; jf. Suci 2013, 199.

80. Frag. 1H (B). I førsteudgaven angivet som 1F (B) (Hedrick & Mirecki 1999, 125). Sidetallet er bevaret i manuskriptet.

Vi sagde til ham: Herre, i hvilken form vil du åbenbare dig for os, eller (ē) i hvilket legeme vil du komme? Sig os det.

Johannes svarede og sagde: Herre, når du kommer og vil åbenbare dig for os, så åbenbar dig ikke for os i hele din herlighed, men (*alla*) forvandl din herlighed til en anden herlighed, så vi kan udholde den,⁸¹ for at vi ikke (*mēpote*) skal se dig og fortvivle på grund af frygt.⁸²

Frelseren svarede: Jeg vil tage den frygt fra jer, som I frygter for,⁸³ så I skal se og tro (*pisteuein*).⁸⁴ Men (*alla*) rør derimod ikke ved mig, førend jeg går op til min fader, som er jeres fader, og min Gud, som er jeres Gud, og min Herre, som er jeres Herre.⁸⁵ Hvis nogen nærmer sig til mig, vil han brænde. Jeg er ilden, som brænder. Den, der er nær ved mig, er nær ilden. Den, der er fjern fra mig, er fjern fra livet.⁸⁶

*Frelserens første dans om korset*⁸⁷

Nu, altså, saml jer til mig, o mine hellige lemmer (*melos*).⁸⁸ Dans (*ko-reuein*) og svar mig. Frelseren [...] Han rejste sig. Vi slog kreds rundt om ham.⁸⁹

Han sagde til os: Jeg er i jeres midte som et lille barn.⁹⁰ Han sagde: Amen.

81. Jf. Ex 33,18-23. I ActaJoh tilpasses den polymorfe Jesu herlighed til disciplenes formåen (ActaJoh 88-93).

82. Jf. samtalen om Jesu fremtrædelsesform i parusien i EpApost 16. Ligheden er størst i den akhmimiske version (Suciu 2013, 201).

83. Jf. Joh 16,22; 20,20.

84. Jf. Joh 20,29.

85. Joh 20,17.

86. ThomEv 82.

87. Pga. ligheden med ActaJoh 94-96 og den anden *Kasr el-Wizz*-tekst betragtes det følgende afsnit som en slags rituel sang og dans. P. Piovanelli, "Thursday Night Fever: Dancing and Singing with Jesus in the *Gospel of the Savior* and the *Dance of the Savior around the Cross*", *Early Christianity* 3 (2012), 3-22; M.G. Beard-Shouse, *The Circle Dance of the Cross in the Acts of John and the Gospel of the Savior. An Early Christian Ritual* (M.A. Thesis; Lawrence KS 2009) (<http://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/6462> besøgt 24.2.2015); Yingling 2013. Det er nærliggende at opfatte Matt 26,30 par. "Og da de havde sunget (*hymnein*), gik de ud til oliebjerge" som udgangspunkt for forestillingen om sang og dans i forbindelse med påskebegivenhederne (Piovanelli 2012, 241f; Suciu 2013, 205).

88. Se note 46.

89. Til rekonstruktionen af "Dans og svar mig. Frelseren ... Han rejste sig. Vi slog kreds rundt om ham" se Yingling (2013, 262).

90. Jf. Matt 18,2 parr.; 18,20. Udsagnet opfattes af førsteudgiverne som et udtryk for Jesu polymorfi. Han fremtræder som et barn i fx ActaJoh 88; FilEv 57,28-58,10, Koptisk ApocPaul 18,3-22 (Hedrick & Mirecki 1999, 103), jf. JudEv 33,18-33. Fortolkningen er siden hen taget op i K. King, "In Your Midst as a Child" – 'In the Form of an Old Man'. Images of Ageing and Immortality in Ancient Christianity", *Metamorphoses. Resurrection, Body and Transformative Practices in early Christianity*, red. T.K. Seim & J. Økland (Berlin/New York: Walter de Gruyter 2009), 59-82

En kort tid er jeg i jeres midte.^{91 92} Vi⁹³ svarede: Amen!

(s. 108⁹⁴) De, som vil sætte verden (*kosmos*) op mod mig, lægger råd mod mig,⁹⁵ for jeg er en fremmed for den.⁹⁶ Se altså, nu har jeg sorg (*lypê*), på grund af verdens (*kosmos*) synd.⁹⁷ Men (*alla*) jeg glæder mig for jer, for I har kæmpet smukt (*kalôs*) i verden (*kosmos*).⁹⁸ Kend altså jer selv,⁹⁹ for at I kan have gavn af mig, og min glæde skal være over jeres gerning.

Jeg er konge. Amen!

Jeg er kongesønnen. Amen!¹⁰⁰

Jeg er vejen til den lige rejse.¹⁰¹ Amen!

Jeg er det udødelige brød. Spis og bliv mætte.¹⁰² Amen!¹⁰³

Jeg kæmper for jer. I skal også tage kampen (*polemos*). Amen!

Jeg blev sendt. Jeg vil selv sende jer.¹⁰⁴ Amen!

O, et menneske [...] blandt jer [...]

Jeg vil bringe jer glæde i verden (*kosmos*). Men (*alla*) hav derimod sorg (*lypê*) på grund af verden, som (*hôs*) var I slet ikke gået ind i den.¹⁰⁵ Amen!

Græd ikke fra nu, men (*alla*) glæd jer derimod. Amen!

(73-80). Imidlertid opfattes udsagnet af P. Piovanelli og A. Suciu som en beskrivelse af Jesu opførelse. Han danser rundt som et uskyldigt lille barn uden at fremtræde konkret som et barn (Piovanelli 2012, 243 n. 51; Suciu 2013, 207). Særligt på baggrund af ActaJoh 88-93 kan man også opfatte frelserens fremtrædelsesform som en projektion af tilskuernes tro: Nogle gange er han blot et lille barn, andre gange en gammel mand.

91. Joh 16,16f.

92. Til rekonstruktionen af "Han sagde til os: Jeg er i jeres midte som et lille barn. Han sagde: Amen. En kort tid er jeg i jeres midte", jf. *Kasr el-Wizz*-teksten 25,5-9.

93. Eller "han".

94. Frag. 1F (B). I førsteudgaven angivet som Frag. 1H (A) (Hedrick & Mirecki 1999, 126). Sidetallet er bevaret i manuskriptet.

95. Jf. Matt 12,14 parr.

96. Jf. Joh 17,14.

97. Jf. Joh 1,29.

98. Jf. Joh 16,20-22.

99. Jf. det delfinske motto *gnôthi sauton* og fx ThomEv 3; FilEv 76,17-22.

100. Ang. kongen og kongesønnen fra Ps 71,1 (LXX) se Suciu 2013, 123-129. Nagel (2003, 240-243) finder, at denne brug af salmen afspejler kristologiske diskussioner i Ægypten omkring Shenoute i femte eller sjette århundrede. Suciu (2013, 123-129.209f) har vist, at tolkningen allerede er udbredt i den koptiske litteratur i det fjerde og femte århundrede.

101. Jf. Joh 14,6.

102. Jf. Joh 6,35.48.51.

103. Til rekonstruktionen af "Jeg er vejen til den lige rejse. Amen! Jeg er det udødelige brød. Spis og bliv mætte. Amen", jf. *Kasr el-Wizz*-teksten 27,6-12.

104. Jf. Joh 17,18; 20,21.

105. Jf. Joh 16,20; 1 Kor 7,29-31.

Jeg har overvundet verden (*kosmos*).¹⁰⁶ I skal ikke lade verden (*kosmos*) overvinde jer. Amen!

Jeg er blevet fri fra verden (*kosmos*), bliv I også selv frie fra den.¹⁰⁷ Amen!

De vil give mig eddike og galde (*cholê*) at drikke,¹⁰⁸ men (*de*) I modtager selv liv og hvile. Amen!

De vil gennembore mig med et spyd (*logchê*) i min side.¹⁰⁹ Den, der har set det, lad ham vidne. Og hans vidnesbyrd er sandt.¹¹⁰ Amen!

(s. 109¹¹¹) [l. 1-3 mangler] Amen! [...]

[l. 5 er ulæselig] til dig [...] Amen!

Den, som [...] til mig. Jeg vil selv lade ham [...] med mig. Amen!

Den, som ikke modtager mit legeme og mit blod, han er en fremmed for mig.¹¹² Amen!

Da han havde afsluttet dansen (*choreia*), svarede vi ham alle: Amen!

Frelserens vekselsang om korset

[l. 19-22a mangler] til dig [...] Amen!

[l. 24-29 mangler] kors. Amen!

Jeg vil komme til dig. Amen!¹¹³

[...] en husholdning (*oikonomia*) [l. 33b-35 er ulæselige] [...] kors [...] [l. 36b-39 mangler]

I er [...] fra begyndelse (*archê*) [...] kors [...] Amen!

De vil få ly under dig, nemlig dem, der er til højre, adskilt¹¹⁴ fra dem, der er til venstre.¹¹⁵

O kors, [...] skal ødelægge [l. 49-50 er ulæselige]

[...] først rejs dig op, rejs dig, o kors, ophøj dig, og du skal ophøje til himlen,¹¹⁶ hvis det er dit ønske.

106. Jf. Joh 16,33.

107. Jf. Joh 17,16.

108. Jf. Matth 27,34.48; PetEv 5(16); Barn. 7,3.5; ActaJoh 97.

109. Joh 19,34.

110. Joh 19,35.

111. Frag. 2F (B)+5F+7F+11F. I førsteudgaven pagineret som 105, Frag. 2H (B), 5H, 7H, 11H (Hedrick & Mirecki 1999, 131.139.141.143). Til rekonstruktionen af denne side, Emmel 2002a.

112. Jf. Joh 6,51-58. Nagel (2003, 246f) mener, at denne opfattelse af nadveren svarer til Shenoutes.

113. Talen til korset, jf. ActAndr 54. Et personificeret kors, jf. PetEv 10(39-42).

114. Om korset som adskillelse mellem to grupper, jf. ActJoh 98-100.

115. I afsnittet "... kors ... Amen! De vil få ly under dig, nemlig dem, der er til højre, adskilt fra dem, der er til venstre" er der sammenfald med Strasbourg-fragmenterne (Kopt. 7, frag. 2 og 6 (recto)). Emmel 2002b, 361f.364f.

116. I afsnittet "O, kors ... til dig ... ophøje til himlen" er der sammenfald med Strasbourg-fragmenterne (Kopt. 7, frag. 4 (recto)) (Emmel 2002b, 365). Emmel rekonstruerer lidt anderledes.

O kors, frygt ikke. Jeg er rig. Jeg vil fylde dig med min rigdom. Jeg vil stige op på dig.

O kors, de skal hænge mig op på dig (s. 110¹¹⁷) som et vidnesbyrd mod dem. Amen!¹¹⁸

Modtag mig hos dig, o kors, afslør ikke mit legeme (*sôma*). Amen!¹¹⁹

[l. 6-8a mangler] slægten (*genea*).

Græd ikke, o kors, men (*alla*) glæd dig i stedet og kend din herre, der kommer til dig, for han er venlig og ydmyg.¹²⁰ Amen!

Frelserens anden dans om korset

Den anden dans (*choreia*) om korset.¹²¹

[...] jeg er ikke fattig, men (*alla*) jeg er rig. Jeg vil fylde dig med min rigdom.

En kort tid, o kors, det, der mangler, fuldendes, og det, der er formindsket, opfyldes.

En kort tid, o kors, den, der er faldet, rejser sig.

En kort tid, o kors, hele fylden (*plêroma*) fuldendes.

[l. 33-38 mangler] Jeg ser dig, jeg ler.¹²² Mange folkeslag (*laos*) har også set frem til dig. Et, som lo og frydede sig,¹²³ et andet, som græd, klagede og sørgede.

Du går før mig, o kors. Jeg vil selv gå foran dig.¹²⁴

Du og jeg, o kors, vi er [...] Vi er fremmede og [...] [l. 52b-61a mangler]

117. Frag. 2H (B)+5H+7H+11H. I førsteudgaven pagineret som 106, Frag. 2F (A)+5F+7F+11F (Hedrick & Mirecki 1999, 128.138.140.142). Til rekonstruktionen af denne side, Emmel (2002a, 72).

118. I afsnittet "O kors, de skal hænge mig op på dig som et vidnesbyrd mod dem. Amen!" er der sammenfald med Strasbourg-fragmenterne (Kopt. 7, frag. 3 (recto)) (Emmel 2002b, 365).

119. Afsnittet "Modtag mig hos dig, o kors, afslør ikke mit legeme (*sôma*). Amen!" er rekonstrueret efter *Kasr el-Wizz*-teksten 29,2-5 (Suciu 2013, 212f).

120. Jf. Matth 21,5.

121. Afsnittet "Den anden dans om korset" er rekonstrueret på grundlag af *Kasr el-Wizz*-teksten 29,6f (Emmel 2005, 90).

122. Jf. den leende Jesus i Judasevangeliet, JudEv 34,3;-11; 36,23; 55,12-20.

123. Afsnittet "Jeg ser dig og ler. Mange folkeslag har også set frem til dig. Et, som lo og frydede sig. Et andet" er rekonstrueret på grundlag af Strasbourg-fragmenterne (Kopt. 7, frag. 2 + 6 (verso)) (Emmel 2002b, 365).

124. I Petersevangeliet følger korset den opstandne ud af graven (PetEv 10(39)). I Apostlenes Brev og Peters Åbenbaring siger Jesus, at korset vil gå foran ham (EpApost 16; PetÅb 1).

125. Afsnittet "Du og jeg, o kors, vi er [...] Vi er fremmede og" (v. 117f) er rekonstrueret på grundlag af Strasbourg-fragmenterne (Kopt. 7, frag. 4 (verso)) (Emmel 2002b, 365).

Jeg og du, o kors, sandelig, den, der er langt væk fra dig, han er langt væk fra¹²⁶ (s. 111¹²⁷) mig.¹²⁸

[l. 1-25 mangler]¹²⁹ Herligheden være med dig, træet, hvis frugt (*karpos*) viste sig, så det kunne kendes i de fremmedes lande (*chôra*) og blive herliggjort¹³⁰ [...]¹³¹

Frelserens afskedstale til apostlene

(s. 112¹³²) [l. 1-57 mangler]¹³³ blive til skamme. Jeres navne er skrevet på jeres kjoler (*stolê*), som kommer ned og spreder [...]¹³⁴

*Uplacerede fragmenter*¹³⁵

Frag. 6, 12, 13, 16, 18, 26, 27, 28, 29, 30 er ulæselige.

Frag. 9H (10 linjer): Coll. i: [l. 1-2 er ulæselige] af visdommen [...] kraft (*dynamis*). Træet [...] altet [...] fra [...] [l. 7-10 er ulæselige] Coll. ii: [l. 1-3 er ulæselige] skarerne skal [...], hvis ikke (*eimêti*) den, der skal [...] billede (*typos*) [...] Da han var færdig med at synge (*hym-neuein*) til korset [...]¹³⁶

126. Afsnittet "Jeg og du, o kors, sandelig, den, der er langt væk fra dig, er langt væk fra", er rekonstrueret på grundlag af Strasbourg-fragmenterne (Kopt. 7, frag. 3 (verso)) (Emmel 2002b, 366).

127. Frag. 23H. I førsteudgaven angivet som Frag. 23F (Hedrick & Mirecki 1999, 148).

128. Jf. ThomEv 82.

129. Denne placering nederst på side 111/112 af Frag. 23 H/F følger Emmel (2002b, 367). Ifølge Suciú er det nok sikkert, at Frag. 23 H/F hører til på siderne 111 og 112, men det er ikke klart, hvor på siden (Suciú 2013, 147). Emmels rekonstruktion af teksten på grundlag af Strasbourg-fragmenterne kræver imidlertid denne placering. Suciús oversættelse bliver på dette sted misvisende, idet han lader Frag. 23 F forsætte teksten fra Frag. 23 H, hvilket ikke kan lade sig gøre (se Suciú 2013, 165).

130. I afsnittet "så det kunne kendes i de fremmedes lande (*chôra*) og blive herliggjort", er der sammenfald med Strasbourg-fragmenterne (Kopt. 5 (recto)) (Emmel 2002b, 361).

131. Her foreslår Emmel at placere Kopt. 5 og Kopt. 7, frag. 9 (= Copte 5) (Emmel 2002b, 367), dvs. tekststykket "ved dets frugt ... for jeg har overvundet verden. Jeg har" i Strasbourg-fragmenterne. I den tekst afsluttes dansen, og en afskedstale indledes.

132. Frag. 23F. I førsteudgaven angivet som Frag. 23H (Hedrick & Mirecki 1999, 149).

133. Sidste del af 112 coll. ii udgøres af Frag. 23H. Til dette afsnit findes ikke sammenfald med Strasbourg-fragmenterne.

134. Selv om der ikke er sammenfald, følger Frag. 23H ifølge Emmel tæt efter Kopt. 5 (verso) (Emmel 2002b, 367).

135. I førsteudgaven vender fragmenterne med en enkelt undtagelse (Frag. 22) forkert (F/H).

136. Jf. Strasbourg-fragmenterne Kopt. 5 og *Kasr el-Wizz*-teksten s. 24.

Frag. 9F (9 linjer): Coll. i: [l. 1-3a er ulæselige] grundlægge den blandt os. Han sagde til os: O mine hellige lemmer (*melos*),¹³⁷ velsignet være jer, for min fader har [...] jer [...] [l. 8a-9 er ulæselige] Coll ii: efter patriarkerne (*patriarkês*) og profeterne (*prophetês*), de er Abraham og Isak og Jakob [l. 7-9 er ulæselige]

Frag. 10H (7 linjer) Coll.i: [l. 1-5b er ulæselige] de [...] til dig [l. 7 er ulæselig] Coll. ii: Abraham og Isak og Jakob og Moses [l. 4b-7 er ulæselige]

Frag. 10F (6 linjer) Coll. i: godt (*kalôs*) [l. 2-6 er ulæselig] Coll. ii: [ulæseligt]

Frag. 14H (15 linjer) [l. 1 er ulæselig] disciplene (*mathêtês*) [...] nogle [...] i byen (*polis*) dér. Vi spurgte frelseren: Hvad er denne by (*polis*)? Han sagde til os: Det er Jerusalem [...] byen (*polis*) [l. 11b-12 er ulæselige] min elskede [l. 13b-15 er ulæselige]

Frag. 14F (15 linjer) [l. 1-3a er ulæselige] ingen [...] til ham ej [...] nogen [...] på [...] Vi spurgte ham og sagde dette: Hvad er dette sted, som [...] til himmel [...] Han sagde: Dette er min faders telt (*skênê*) fra begyndelse (*archê*), som var et under [...]]¹³⁸

Frag. 15H + 17H (7 linjer) Coll. i: [ulæselig] Coll. ii: [l. 1-2a er ulæselige] sønner [...] profet (*prophetês*) [...] død [...] retfærdig (*dikaïosynês*) [...] dem [l. 7 er ulæselig]

Frag. 15F + 17F (7 linjer) Coll. i: [l. 1-3 er ulæselige] du sidder til højre for faderen på din trone (*thronos*)¹³⁹ [l. 6b-7 er ulæselige] Coll. ii: (ulæselig)

Frag. 19H (8 linjer) [l. 1 er ulæselig] livets bog. Man vil ikke huske hans slægt (*genea*). Hans kone vil blive enke (*chêra*). Hans børn vil blive faderløse (*orphanos*) [...]

Frag. 19F (8 linjer) [l. 1: ulæselig] en kvinde giver mælk, en anden giver honning. I skal hvile jer ved kilden (*pêgê*) med livets vand¹⁴⁰ [l. 7-8 er ulæselige]

Frag. 20H (7 linjer) [l. 1 er ulæselig] frelseren. Han [...] som om (*hôs*) han var [...] han flygtede [...] Frelseren sagde til ham: O Judas, [...] svag [...]

Frag. 20F (7 linjer) [l. 1 er ulæselig] kvinde [...] trofast (*pistê*) [...] omvende (*metanoia*) [...] hendes hånd [...] efter dem [l. 7 er ulæselig]

Frag. 21H (7 linjer) du [...] under [...] du vil give skygge [...] til modstanderen (*antikeimenos*), det er [...] ifølge (*kata*)

137. Se note 46.

138. Åbenbaringsteltet (*skênê*) under ørkenvandringen, jf. Ex 25-29. At himlen i lighed med åbenbaringsteltet er indrettet som et tempel er en almindelig apokalyptisk forestilling, fx Åb 11,19.

139. Jf. Matt 19,28; 25,31; Åb 3,21.

140. Jf. Åb 22,17.

Frag. 21F (8 linjer) thi (*gar*) [...] verden (*kosmos*) [...] din [...] han [l. 4-8 er ulæselige]

Frag. 22H (8 linjer)¹⁴¹ i [...] hvis ikke (*eimêti*) I [...] I [...] ske [...] himlen [l. 5b-8 er ulæselige]

Frag. 22F (8 linjer) [l. 1 er ulæselig] deres prædiken (*kêrygma*) [...] forkynde [...] i hele verden (*kosmos*). Eller (*ê*) fordi [...] i [l. 7-8 er ulæselige]

Frag. 24H (8 linjer) [l. 1 er ulæselig] i verden [...] til hende [...] hele, som [...] og [l. 7-8 er ulæselige]

Frag. 24F (8 linjer) [l. 1 er ulæselig] giver han til ham [...] pund (*litra*) af [...] pund (*litra*) af [...] pund (*litra*) [...] pund (*litra*) [l. 7-8 er ulæselige]

Frag. 25H (7 linjer) [l. 1 er ulæselig] se, [...] jeg lægger råd op mod mig [...] dræbe [...] nu altså [...] ske [l. 7 er ulæselig]

Frag. 25F (7 linjer) [l. 1 er ulæselig] nu altså, o min [...] i en [...] i en [...] op til [...] op [...] og [l. 7 er ulæselig]

Strasbourg-fragmenterne: Oversættelse

*Åbenbaring på Oliebjerget/i Gethsemane (Copte 6 = Kopt. 6 + 7, frag. 7 (recto + verso))*¹⁴²

Jeg vil (157) åbenbare hele min herlighed for jer, og jeg vil lære jer om hele jeres kraft og jeres apostolats (*-apostolos*) mysterium.

Straks åbenbarede han for os [l. 6-8a er ulæselige] på bjerget [l. 9-13 er ulæselige] (158) vores øjne gennemtrængte overalt. Vi skuede hans guddommeligheds herlighed og hele hans herredømmes herlighed. Han ikklædte os vores apostolats (*-apostolos*) kraft [...] de blev som [...] lys [l. 8b-13 er ulæselige]

*Frelserens vekselsang om korset (Copte 7 = Kopt. 7, frag. 2.6.4.3 (recto))*¹⁴³

Kors [...] Amen!

De vil få ly under dig, nemlig dem, der er til højre, adskilt fra dem, der er til venstre.¹⁴⁴

O kors, [l. 5a-7b er ulæselige]

O kors, rejs dig op.

141. *Frag. 22* vender rigtigt H/F i førsteudgaven, Hedrick & Mirecki 1999, 148f.

142. Jf. P. Berol. 22220 s. 100-101, hvor der dog ikke er ordrette overensstemmelser.

143. Ordret overensstemmelse med P. Berol. 22220 s. 109-110.

144. Jf. ActaJoh 98-100.

O hellige kors, ophøj dig, og du ophøje [...] til himlen [l. 10 er ulæselig]

O kors, de skal hænge mig på dig som et vidnesbyrd mod dem. Amen!

*Frelserens anden dans om korset (Copte 7 = Kopt. 7, frag. 2.6.4.3 (verso) + Copte 5 = Kopt. 5 + 7, frag. 9 (recto)).*¹⁴⁵

[...] også, jeg ser dig, jeg ler. Mange folkeslag (*laos*) har også set frem til dig. Et, som lo og frydede sig, et andet [l. 5 er ulæselig] Du og jeg, o kors, vi er [...] vi er fremmede og [l. 9 er ulæselig] jeg og du, o kors, sandelig, den, der er langt væk fra dig, han er langt fra mig.¹⁴⁶

[...] så det kunne kendes i de fremmedes lande (*chôra*) og blive herliggjort ved dets frugt (*karpos*),¹⁴⁷ fordi [...] en mangfoldighed af [...] Amen!

Giv mig altså din kraft, o fader, for at den kan forblive (*hypome-nein*) med mig på korset.¹⁴⁸ Amen!

Jeg tog til mig selv rigets krone fra træet. Kronen [...] ødelægger dem [...] i ydmyghed, selv om de ikke har [...] Jeg blev konge fra træet.

O fader, du vil få mine fjender til at underkaste sig (*hypotassein*) under mig.¹⁴⁹ Amen!

Ved hvem bliver fjenden tilintetgjort? Ved korset. Amen!

Ved hvem bliver dødens brod ødelagt?¹⁵⁰ Ved den enbårne (*monogenês*).¹⁵¹ Amen!

Hvis er riget? Det er sønnens. Amen!

Hvorfra er hans rige kommet? Det er kommet fra træet? Amen! [...]

Frelserens afskedstale til apostlene (Copte 5 = Kopt. 5 + 7, frag. 9 (verso)).

[...] da han havde fuldendt hele hymnen (*hymnos*) til korset,¹⁵² vendte han sig til os. Han sagde til os: Timen er kommet, hvor jeg vil blive taget fra jer.¹⁵³ Ånden (*pneuma*) er vel (*men*) villig, men (*de*) kødet (*sarx*) er svagt (*asthenês*).¹⁵⁴ Bliv derfor og våg med mig.¹⁵⁵

145. Jf. P. Berol. 22220 s. 110-111, hvor der er ordrette overensstemmelser.

146. Jf. ThomEv 82.

147. Jf. Joh 15,8; SandEv 18,21-31.

148. Jf. Petersevangeliets, hvor Jesus på korset udbryder "Kraft! Min kraft! Du har forladt mig" (PetEv 5(19)).

149. Jf. 1 Kor 15,27f.

150. Jf. 1 Kor 15,56.

151. Jf. Joh 1,14; 3,16.

152. Jf. *Kasr el-Wizz*-teksten s. 24.

153. Jf. Matth 26,45 parr., Joh 12,23; 13,1; 16,31; 17,1.

154. Jf. Matt 26,41 parr.

155. Jf. Matt 26,38 parr.

Men (*de*) vi, apostlene (*apostolos*), græd, da vi sagde til ham: Hvis du således er bange, du Guds søn, [...] hvad også vi [...]

Han svarede. Han sagde til os: Frygt ikke for at ødelægges, men (*alla*) glæd jer derimod endnu mere. Frygt ikke dødens magt (*exousia*). Husk alt det, jeg har sagt til jer: Hvis de har forfulgt mig, vil de også forfølge jer.¹⁵⁶ I skal altså glæde jer, for jeg har overvundet verden.¹⁵⁷ Jeg har [...]

Kasr el-Wizz-teksten: Oversættelse

(3) Et ord (*logos*), som vor frelser og vor Herre (*despotês*) Jesus Kristus forkyndte for sine ærede hellige, apostlene (*apostolos*), før end han blev taget op (*analambanein*),¹⁵⁸ om magten og (4) friheden (*parrhêsia*) og livsformen (*politeia*) fra det ærede og livgivende kors. I Guds fred (*eirênê*).

xxx-----xxx-----xxx-----¹⁵⁹

Mine elskede! Men (*de*) det skete en dag, da vor frelser sad på Oliebjerget,¹⁶⁰ (5) fire dage før han blev taget op (*analambanein*) til himlene, at hans apostle (*apostolos*) samlede sig om ham. Han fortalte dem om de ufattelige mysterier (*mystêrion*), som er i himlene (6) og på jorden, og om den måde, hvorpå han vil dømme (*krinein*) levende og døde, og om de dødes opstandelse (*anastasis*).

Peter tog til orde og sagde til ham: Vor Herre og vor Gud¹⁶¹ og (7) frelser for sjælene (*psykê*) og enhver, som håber (*elpizein*) på dig, og helbredelse for de sjæle (*psykê*), der er sårede af synderne. Du har åbenbaret alle mysterierne (*mystêrion*) for os. Og åbenbar nu atter (8) for os mysteriet (*mystêrion*), som vi vil spørge dig om.

Frelseren svarede og sagde: O min udvalgte, Peter, og I, mine medarbejdere (*-klêronomos*),¹⁶² (9) jeg har aldrig skjult en eneste ting for jer, som I har spurgt mig om. Jeg vil heller ikke (*oude*) skjule noget for jer. Men (*alla*) spørg mig om enhver ting, som I ønsker at vide. Jeg vil åbenbare dem for jer.

156. Jf. Joh. 15,20.

157. Jf. Joh 16,33.

158. Apg. 1,2.

159. Afsnit markeret ved krydser og vandrette streger i manuskriptet.

160. Jf. Apg. 1,12.

161. Jf. Joh 20,28.

162. Jf. Rom 8,17.

(10) Peter svarede og sagde dette: Vor Herre og vor Gud og vor frelser, vi ønsker, at du afslører korsets mysterium (*mystêrion*). Hvorfor skal du bære det med dig (11) på den dag, hvor du vil dømme (*krinein*) i retfærdighed (*dikaïosynê*), det ærede kors' tegn?¹⁶³ For at vi skal høre om det fra dig, så vi skal forkynde det i hele verden (*kosmos*).

(12) Frelseren svarede og sagde: O min udvalgte, Peter, og I, mine brødre, I ved alting, som de lovløse (*paranomos*) jøder gjorde ved mig. Både (13) hånen, som de fremførte mod mig på korset: de spyttede på mig, de slog på mig, de satte tornekrone på mig; og spotteordene, som de har fremført mod mig.¹⁶⁴ (14) Derfor skal jeg bære det med mig, korset, for at jeg kan åbenbare deres skam og lægge deres lovløshed (*anomia*) på deres hoved.¹⁶⁵

Men (*de*) lyt nu endnu bedre (*mallon*) til mig, jeg vil meddele (15) jer korsets endnu større gave: Når (*hotan*) jeg sidder på min herlighedstrone (*thronos*) for at dømme (*krinein*) hele verden (*kosmos*),¹⁶⁶ vil korset stille sig på min højre side i Josafats Dal.¹⁶⁷ Mens dets rod så (*men*) er nedad i jorden, vil dets grene (*klados*) dog (*de*) atter (*palin*) være opad ligesom tidligere. Men (*de*) dets grene dækkede det¹⁶⁸ på jorden, tre dele af jorden. Alle, som har troet (*pisteuein*) (17) på korset af hele sit hjerte, vil komme ind under korsets skygge, idet de vil stille sig derhen, hvis (*kan*) han¹⁶⁹ gav den sultne føde, hvis de gav den tørstige at drikke, hvis han¹⁷⁰ gav ham tøj på, som var nøgen,¹⁷¹ men (*de*) især (18) de, der skriver hyldestbøger (*ainos*) til korset, indtil jeg holder op med at dømme hele verden (*kosmos*).

Men (*de*) efter jeg har dømt helheden af de retfærdige (*dikaïos*) og synderne, rejser korset sig atter (*palin*) op. (19) Det stiger til himlene. Alle, som tror (*pisteuein*) på det, vil vende sig til det, mens de går ind i himlenes rige. De vil arve (*klêronomein*) evigt liv. Jeg vil ikke dømme (*krinein*) nogen af dem, hverken (*eite*) ved (20) ordet eller (*eite*) ved en gerning, men (*alla*) de vil blive frelst ved korsets magt.

163. Kristus med korset ved dommen, jf. PetÅb 1; EpApost 16. Forestillingen findes flere steder i den koptiske litteratur, jf. Hubai 2009, 133f.

164. Jf. Matt 27,27-31 parr.

165. Jf. Rom 12,20.

166. Jf. Matt 25,31.

167. Josafats dal er stedet for Jahves dom, jf. Joel 3,2.12

168. Muligvis er teksten her i stykker (Hubai 2009, 12).

169. Skulle formodentligt have været pluralis som de foregående og følgende verber, jf. Hubai 2009, 144.

170. Skulle formodentligt have været pluralis som de foregående og følgende verber, jf. Hubai 2009, 144.

171. Jf. Matt 25,35-38.

Men (*de*) nu, o mine hellige lemmer (*melos*), gå ud og forkynd i hele verden (*kosmos*), for at de skal efterfølge korset, (21) så de når til den store herlighed på hin frygtelige dag.¹⁷²

Da vi apostle hørte dette, faldt vi ned for vores frelser og sagde til ham: Ære være dig, faderen i (22) sønnen; sønnen i faderen¹⁷³ og helligånden fra evighed til evighed. Amen! For du har til enhver tid herliggjort dem, som elsker dig. Det skal ske for os, at vi finder nåde (*charis*)¹⁷⁴ på dagen, (23) hvor han skal dømme (*krinein*) i retfærdighed (*dikaioynē*). Nu og al tid, fra evighed til evighed. Amen!

XXXX -----XXXXX----
 ----XXXXX-----XXX¹⁷⁵

(24) Men (*de*) det skete en dag,¹⁷⁶ da Frelseren sad på Oliebjerget, førend de lovløse (*paranomos*) jøder (*ioudaios*) korsfæstede (*staouroun*) ham. Vi samlede os alle om ham.

Han tog til orde og sagde: O mine hellige lemmer (*melos*),¹⁷⁷ saml jer om mig, så skal jeg synge en hymne (*hymneuein*) til korset, og (25) I skal svare mig.

Og (*de*) vi slog¹⁷⁸ kreds rundt om ham.

Han sagde til os: Jeg er i jeres midte ligesom de små børn.¹⁷⁹ Han sagde: Amen!

En kort tid¹⁸⁰ er jeg hos jer i jeres midte. Nu lægger de planer mod mig. Hold mig ikke tilbage (*katechein*), o kors,¹⁸¹ rejs dig op, rejs dig, (26) o hellige kors, ophøj dig,¹⁸² o kors. Jeg er rig. Amen!

Jeg skal stige op på dig, o kors. De skal hænge mig på dig som et vidnesbyrd mod dem. Tag mig til dig, o kors. Amen!

Græd ikke, o kors. Men (*alla*) glæd dig derimod meget. (27) Amen.

Men (*de*) da han sluttede hymnen (*hymnos*), svarede vi ham alle: Amen!

172. Jf. Matt 28,19f; Mk 16,15.

173. Jf. Joh 10,38; 14,10-13; 17,21.

174. Manuskriptet indeholder en fejl. Skriveren har skrevet *acharisma*, men streget det ud og erstattet det med *charis*.

175. Afsnit markeret med krydser og vandrette streger i manuskriptet.

176. Til det følgende, jf. ActaJoh 94.

177. Se note 46.

178. Enkelte bogstaver mangler i manuskriptet.

179. Jf. Matt 18,1-5; Mark 9,36.

180. Jf. Joh 7,33; 12,35; 13,33; 14,19; 16,16f.

181. Jf. Andreas' tiltale til sit korset (ActaAndr 54).

182. Således Sucijs rekonstruktion på grundlag af parallellen i P. Berolinensis 109, coll. ii. l. 22 (Suci 2009, 145). Hubai rekonstruerer "ophøj mig" på grundlag af den johannæiske forestilling (Joh 3,14; 8,28, 12,32.34) (Hubai 2009, 168).

Den anden hymne (*hymnos*) til korset:

Jeg er livets prisværdige vej.¹⁸³ Amen!

Jeg er det udødelige brød. Spis og bliv mæt.¹⁸⁴ Amen!

Vi svarede ham: Amen!

Han sagde atter til os: Saml jer om mig, o (28) mine hellige lemmer (*melos*). For tredje gang danser jeg (*xoreue*) om korset.

Vi svarede ham: Amen!

O lysfyldte kors,¹⁸⁵ atter igen (*palin*) vil det bringe (*phorein*) lys. Amen!

Jeg vil gå mod dig, o kors. Amen!

Jeg vil stige (29) op på dig som et vidnesbyrd mod dem. Modtag mig hos dig, o kors. Åbenbar ikke mit legeme (*sôma*).¹⁸⁶ Amen!

Den fjerde dans (*choria*) om korset:

Jeg er ikke fattig, o lysgivende kors. Amen!

Jeg vil fylde (*plêrein*) dig med min rigdom. (30) Amen!

Jeg skal stige op på dig. Modtag mig hos dig, o kors. Ære være dig, for du har adlydt din fader. Amen!

Ære være dig, fulde sødme. Amen!

Ære være guddommeligheden. Amen! Åbn din nåde (*charis*), o fader, for at jeg skal lovsynge (*hymneuein*) (31) korset. Amen!

Jeg tog rigets krone til mig ved træet. Amen!

Jeg vil få fjenderne til at underkaste sig (*hypotassein*) mig.¹⁸⁷ Amen!

Fjenden bliver tilintetgjort ved korset. Amen!

Dødens brod bliver tilintetgjort ved den enbårne (*monogenês*) søn.¹⁸⁸ Amen!

(32) Hvis er riget? Det er sønnens. Amen!

Hvorfra er hans rige kommet? Det er kommet fra træet. Amen!

Hvem har sendt ham til korset? Det er faderen. Amen!

Hvad er korset?¹⁸⁹

Hvorfra er det? Det er fra ånden (*pneuma*). Amen!

Det er fra evige tider, fra (33) verdens (*kosmos*) grundlæggelse (*katabolê*).¹⁹⁰ Amen!

183. Jf. Joh 14,6.

184. Jf. Joh 6,35.48.51.

185. Om et lyskors, jf. ActaJoh 98.

186. Hubai (2009) 178: "Die letzte Zeile ist der enigmatischste Satz des ganzen Kodex..."

187. Jf. 1 Kor 15,27f.

188. Jf. Joh 1,14.18; 3,16.

189. På dette spørgsmål følger intet svar. Måske er en sætning faldet ud ved afskrift, jf. Hubai 2009, 189.

190. Jf. fx Joh 17,24.

Jeg er alfa (*alpha*). Amen!

Og omega (*ô*).¹⁹¹ Amen!¹⁹²

Begyndelsen (*arxê*) og afslutningen (*telion*). Amen!

Jeg er den uudsigelige begyndelse (*archê*) og den uudsigelige afslutning (*telion*) og det fuldendte (*telios*) til evighed. Amen!

Men (*de*) vi, da vi hørte dette, ærede vi Gud. Hans er æren fra evighed til evighed. Amen.

XXXXX-----XXXX-----XXX

XXXXX-----XXXX-----XXX¹⁹³

Berlinerapokryfen eller Apocryphon Berolinense/ Argentorantense

Navn

De tre oversatte håndskrifter vidner tilsyneladende om én tekst, som P. Berol. 22220 og Strasbourg-fragmenterne er forskellige versioner af, og som *Kasr el-Wizz*-teksten tydeligt er forbundet med. Den tekst er blevet kaldt forskellig, fx "Unbekanntes Berliner Evangelium" (Schenke 1998), "Gospel of the Savior" (Hedrick & Mirecki 1999), "Berliner Evangelienfragment" (Frey 2002), "Unbekanntes Strassburger Evangelium" (Emmel 2002b, 371), "The Book of the Life-Giving Cross" eller simpelt hen "The Book of the Cross" (Emmel 2003, 29). Det er blevet nævnt, at skriftet kunne kaldes De Tolv Apostles Evangelium (Hedrick & Mirecki 1999, 106; Frey 2002, 74), uden der dermed skal postuleres en forbindelse til det ellers ukendte "De Tolvs/De Tolv Apostles Evangelium".¹⁹⁴ Teksten er dog også blevet foreslået identificeret med De Tolv Apostles Evangelium (jf. Emmel 2003, 22 n. 39; Marksches 2010, 82) eller andre kendte tekster som Petersevangeliet (Schenke 1998) og Andrasevangeliet (Plisch 2005).

Stort set alle de foreslåede navne forudsætter imidlertid, at der er tale om et evangelium. Som nævnt indledningsvist er der nu sået væsentligt tvivl om det (se nedenfor). Derfor er det anbefalesværdigt at følge det nyeste neutrale navneforslag: *Apocryphon Berolinense/Argentorantense* (ApoBA) (Suciu 2013). På dansk kunne det forkortes

191. Ô (omega) mangler i manuskriptet.

192. Jf. Joh Åb 1,8; 21,6; 22,13.

193. Afsnit markeret ved krydser og vandrette streger i manuskriptet.

194. Nævnes af Origenes og identificeret ofte med Ebionitterevangeliet, som findes hos Epiphanius, jf. *Antike christliche Apokryphen*, 435.609.

Berlinerapokryfen, al den stund det primære manuskript befinder sig i Berlin. Imidlertid fungerer navnet kun, for så vidt "apocryphon" anvendes meget bredt om kristne ikke-kanoniske skrifter. Der er ikke tale om en hemmelig bog i stil med *Apocryphon Johannis*.

Genre og oprindelse

Oprindeligt opfattede Mirecki teksten på P. Berol. 22220 som excerpt af koptiske homilier. Det ændrede sig ved arbejdet med førsteudgaven. Efterfølgende blev det almindeligt at betragte den som et narrativt evangelium i stil med andre evangelier. Man kan også forestille sig det i stil med andre sene evangelier, der ikke nødvendigvis indeholder en hel Jesus-biografi, men hovedsageligt består af vision, åbenbaringstaler og -dialoger og lignende. Evangelierne fra Nag Hammadi og Judas-evangeliet kan nævnes som eksempel på samme genre.

Som nævnt har Mireckis intuitive opfattelse dog fået vægtig støtte fra først J.L. Hagen (Hagen 2010) og siden A. Suci (Suci 2013). De sammenligner ApoBA med hhv. ca. et dusin (Hagen 2010) og 33 (Suci 2013) koptiske tekster, som alle helt eller delvist kan kategoriseres som koptiske apostel-memoires.¹⁹⁵ Sådanne skrifter består af apostlenes erindring om enkeltstående oplevelser og samtaler med Jesus. Ofte angives det, at apostlene har nedfældet erindringerne i en bog og gemt den i et bibliotek til gavn for senere generationer. Åbenbarings-dialogerne foregår gerne på Oliebjerget og indeholder gerne oplysninger om begivenheder, der svarer til fester i den koptiske liturgiske kalender.¹⁹⁶ I mange tilfælde er erindringerne integreret i homilier, men til tider har de ingen homiletisk ramme.¹⁹⁷ Den oversatte første del af

195. Forbindelsen til en af disse tekster, nemlig Bartholomæus' Bog, blev dog allerede pointeret af Emmel (2002a, 35). I det tilfælde kan man endog forestille sig en direkte litterær sammenhæng, ligesom tilfældet er med *Kasr el-Wizz*-teksten.

196. Udtrykket anvendes af Piovanelli (2012, 238). J.L. Hagen omtaler nogle af disse tekster som apostel-dagbøger, J.L. Hagen, "The Diaries of the Apostles: 'Manuscript Find' and 'Manuscript Fiction' in Coptic Homilies and Other Literary Texts", *Coptic Studies on the Threshold of a New Millennium. Proceedings of the Seventh International Congress of Coptic Studies, Leiden 27 August – 2 September 2000*, red. M. Immerzeel & J. van der Vliet (OLA 113, Leuven/Paris/Dudley: Peeters 2004), 249-367.

197. Det drejer sig om følgende (Suci 2013, 4f): 22 tekster med en homiletisk ramme: Ps.-Cyril of Jerusalem, *On the Life and the Passion of Christ* (CPG 3604; clavis coptica 0113), Ps.-Cyril of Jerusalem, *On Mary Magdalene* (CANT 73; clavis coptica 0118), Ps.-Cyril of Jerusalem, *On the Virgin* (clavis coptica 0005), Ps.-Cyril of Jerusalem, *On the Dormition of the Virgin* (no clavis number), Ps.-Cyril of Jerusalem, *Prayer of the Virgin in Bartos* (BHO 654; CANT 281.2), Ps.-Bachios of Maiuma, *On the Apostles* (clavis coptica 0067), Ps.-Bachios of Maiuma, *On the Three Children in the Fiery Furnace* (clavis coptica 0068), Ps.-Athanasius of Alexandria, *Testaments of Abraham, Isaac and Jacob* (CPG 2183; clavis coptica 0063),

Kasr el-Wizz-teksten er et eksempel på denne genre. Teksterne kan på grund af deres kristologi, der i nogle tilfælde er eksplicit miafysitisk, formentlig placeres i den kristologiske debat efter Chalcedon (451).

Når Hagen og Suciu vil placere ApoBA i sammenhæng med de koptiske apostel-memoires, er det særligt begrundet i følgende lighedstræk (Hagen 2010, 352): Jesus kaldes Frelseren; subjektet er i første person pluralis, "vi, apostlene"; tiltalen "O mine hellige lemmer"; åbenbaringen finder sted på Oliebjerget; formuleringen "nu altså". Hertil kommer, som påpeget af Suciu, følgende indholdsmæssige tendenser: miafysitisme (P. Berol. 22220 s. 98-99) (Suciu 2013, 123-129.184f.208-210), askese (P. Berol. s. 98.108) (Suciu 2013, 181f.207f), anti-jødedom (P. Berol. s. 102) (Suciu 2013, 195).

Selv om P. Nagel (2003) ikke beskæftiger sig med genrespørgsmålet, adskiller hovedkonklusionerne i Hagens og Suciuss undersøgelser sig ikke fra hans forslag angående P. Berol. 22220 og følgelig ApoBA, som ifølge ham er en selvstændig, oprindelig koptisk tekst. Af indholdsmæssige grunde sammenligner han med to skrifter af Shenoute, nemlig "Kristologisk katekese" og "Contra Origenistas" (Nagel 2003, 241). Begge skrifter er fra midten af det femte århundrede og indgår i den samtidige teologiske diskussion om kristologi og eucharisti. Betonningen af Jesu guddommelighed og menneskevordelse (P. Berol. s. 98-99) samt dets understregning af nadverens betydning (P. Berol. s. 109) svarer til Shenoutes indlæg i den dogmatiske debat. Suciu har dog påvist, at begge teologiske tendenser også findes i de koptiske apostel-memoires (Suciu 2013, 123-129.212). Kodikologiske og pa-

Ps.-Cyriacus of Behnesa, *On the Flight of the Holy Family to Egypt* (no clavis number), Ps.-Cyriacus of Behnesa, *On the Dormition of the Virgin* (CANT 147; 153), Ps.-Cyriacus of Behnesa, *Lament of Mary* (CANT 74), Ps.-Cyriacus of Behnesa, *Martyrdom of Pilate* (CANT 75), Ps.-Archelaos of Neapolis, *On the Archangel Gabriel* (clavis coptica 0045), Ps.-Basil of Caesarea, *On the Building of the Church of the Virgin* (CPG 2970; clavis coptica 0073), Ps.-John Chrysostom, *On the Four Bodiless Creatures* (CPG 5150.11; clavis coptica 0177), Ps.-John Chrysostom, *On John the Baptist* (CPG 5150.3; CANT 184; clavis coptica 0170), Ps.-Cyril of Alexandria, *On the Dormition of the Virgin* (no clavis number), Ps.-Timothy Aelurus, *On the Archangel Michael* (CPG 2529; clavis coptica 0404), Ps.-Timothy Aelurus, *On Abbaton* (CPG 2530; clavis coptica 0405), Ps.-Theodosius of Alexandria, *On the Dormition of the Virgin* (CPG 7153; clavis coptica 0385).

9 tekster uden en homiletisk ramme: *History of Joseph the Carpenter* (BHO 532-533; CANT 60; clavis coptica 0037), *Enthronement of Michael* (clavis coptica 0488), *Enthronement of Gabriel* (clavis coptica 0378), *Mysteries of John* (clavis coptica 0041), *Book of Bartholomew* (CANT 80; clavis coptica 0027), *Stauros-Text* (intet clavis nummer), Ps.-Evodius, *On the Dormition of the Virgin* (CANT 133; clavis coptica 0151), Ps.-Evodius, *On the Passion 1* (clavis coptica 0149), Ps.-Evodius, *On the Passion 2* (CANT 81; clavis coptica 0150).

3 uidentificerede tekster, herunder ApoBA.

læografiske observationer får endvidere Nagel til at mene, at P. Berol. 22220 meget vel kan stamme fra Det Hvide Kloster (Nagel 2003, 239).¹⁹⁸

Ikke alle de indholdsmæssige argumenter for en koptisk oprindelse af teksten overbeviser.¹⁹⁹ Frelseren i ApoBA siger næsten ikke noget om sit forhold til faderen (kristologi), til verden (askese) eller om nadveren, som den johannæiske Jesus ikke kunne have sagt, ligesom forholdet til jøderne bestemt ikke er mere anti-jødisk end i Johannesevangeliet. Derimod forekommer de formelle argumenter stærke. Meget tyder af den grund på, at ApoBA er en genuin koptisk tekst, som kan kategoriseres i gruppen apostel-memoires sammen med ikke mindst Bartholomæus' Bog. ApoBA er ikke et narrativt evangelium, men foregiver at være apostlenes erindring om frelserens åbenbaringer i tiden omkring passionen. Da der ikke i nogen af fragmenterne, heller ikke de uplacerede, er spor af andet end denne genre, fx en homiletisk ramme, er det måske rimeligst blot at kalde den fromhedslitteratur frem for en homili.

Datering

Dateringen er omstridt. Forslagene spænder fra midten af andet århundrede (Schenke 1998, 201) til senest sjette århundrede (Nagel 2003, 238).

En nærmere datering beror på vurderingen af tekstens relation til andre tekster. Således er Hedrick & Mireckis tidlige datering begrundet i deres antagelse, at teksten ikke anvender nedskrevne tekster, men mundtligt overleverede traditioner. Derfor må den dateres, før evangelierne indtog den dominerende plads i overleveringen af Jesus-traditionen (Hedrick & Mirecki 1999, 23). Hertil kommer, at de antager, at der ligger en græsk original til grund for teksten. Den opfattelse underbygger de med en angiveligt usædvanlig oversættelse af det græske *orthrizein* på den nuværende s. 110 (Hedrick & Mirecki 1999, 12f). Dette er imidlertid blevet modbevist af Nagel (Nagel 2003, 227-229).²⁰⁰ Ifølge Nagel benyttes en koptisk udgave af de nytesta-

198. En forbindelse til Det Hvide Kloster ser også C. Marksches gennem nærheden til Bartholomæus' Bog, hvis tekst er bevidnet i tre håndskrifter, hvoraf de to vigtigste stammer herfra. C. Marksches, "Was wissen wir über den Sitz im Leben der apokryphen Evangelien?", *Jesus in apokryphen Evangelienüberlieferungen. Beiträge zu ausserkanonischen Jesusüberlieferungen aus verschiedenen Sprach- und Kulturtraditionen*, red. J. Frey & J. Schröter (WUNT 254, Tübingen: Mohr Siebeck 2010), 61-90 (84). Se dog note 3.

199. Til diskussion med Nagel, se W. Hedrick, "Dating the Gospel of the Savior. Response to Peter Nagel and Pierluigi Piovanelli", *Apocrypha* 24 (2013), 223-236.

200. I sin seneste publikation om skriftet anerkender Hedrick (2013, 225) Nagels argumentation angående den påståede konkrete fejloversættelse, men fastholder, at

mentlige evangelier (Nagel 2003, 235). Af disse grunde og på grund af den påståede forbindelse til Shenoute daterer Nagel teksten sent.

Indplaceringen i den koptiske litteratur, som Hagen og Suciú har gjort sig til talsmænd for, medfører også en relativt sen datering. Imidlertid er udforskningen af disse skrifter endnu meget sporadisk. Dateringen af ApoBA afhænger meget af, hvad der kommer til at ske på dette område. Suciú placerer dem i det femte århundrede (Suciú 2013, 121), hvilket på nuværende tidspunkt forekommer at være et realistisk bud også for ApoBAs datering.

Konklusion

ApoBA er bevidnet i tre håndskrifter, hvoraf de to (P. Berol. 22220 og Strasbourg-fragmenterne) sandsynligvis er meget lig hinanden, mens det tredje (*Kasr el-Wizz*-teksten) ikke er identisk med denne tekst, men er litterært forbundet med den. Skriftet hører til blandt andre koptiske tekster, der omhandler apostlenes erindring om samtaler, åbenbaringer og visioner i tiden før og efter Jesu passion. Det tidligere Frelserens Evangelium har således ændret sig i takt med forskningen. Først troede vi, at der var tale om et græsk evangelieskrift fra midten af det andet århundrede; nu er det mere sandsynligt, at det er koptisk fromhedslitteratur fra midt i det første årtusinde.

P. Berol. 22220 er en oversættelse fra græsk.